

Slovenska akademija znanosti in umetnosti

I. razred za zgodovinske in družbene vede

II. razred za filološke in literarne vede

Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija

110. obletnica rojstva Antona Vratuše

Program simpozija in povzetki referatov

Uredil Marko Jesenšek

Ljubljana, 19. 2. 2025, Dvorana SAZU
Murska Sobota, 20. 2. 2025, Dvorana PiŠK

Častni odbor simpozija

Akademik prof. dr. Peter Štih, predsednik SAZU
Marjan Šiftar, predsednik UŠF

Organizacijski odbor simpozija

Akademik prof. dr. Marko Jesenšek, tajnik II. razreda SAZU
Izred. članica SAZU, prof. dr. Jana Horvat, tajnica I. razreda SAZU
Mag. Petra Vide Ogrin, vodja Biblioteke SAZU
Ladislav Lipič, Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

929Vratuša A.(082)

110. obletnica rojstva Antona Vratuše (simpozij) (2025 ; Ljubljana, Murska Sobota)

110. obletnica rojstva Antona Vratuše : program simpozija in povzetki referatov : Ljubljana, 19. 2. 2025, Dvorana SAZU, Murska Sobota, 20. 2. 2025, Dvorana PiŠK / uredil Marko Jesenšek. - Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2025

ISBN 978-961-268-110-4

COBISS.SI-ID 225249539

Simpozij ob 110. obletnici rojstva Antona Vratuše

Slovenska akademija znanosti in umetnosti (I. razred za zgodovinske in družbene vede in II. razred za filološke in literarne vede) je v sodelovanju z Ustanovo dr. Šiftarjeva fundacija pripravila znanstveni simpozij *110. obletnica rojstva Antona Vratuše*. Humanist, družboslovec, slovenist jezikoslovec, literarni zgodovinar in kritik, publicist, urednik, slovenski politik in diplomat, prejemnik številnih državnih odlikovanj in priznanj, univerzitetni profesor akademik Anton Vratuša se je rodil 21. februarja 1915 v Dolnjih Slavečih, umrl je 30. julija 2017 v Ljubljani. Po študiju slavistike na ljubljanski Filozofski fakulteti je leta 1941 doktoriral v Ljubljani z disertacijo *Levec in Ljubljanski zvon*, leta 1950 pa je doktoriral še iz družbenih ved na Visoki politični šoli v Beogradu. Od leta 1941 je sodeloval v NOB, po letu 1945 pa je opravljal številne državniške dolžnosti (npr. državni podsekretar in šef kabineta podpredsednika Zveznega izvršnega sveta Edvarda Kardelja, 1953–1965; direktor Inštituta za družbene vede v Beogradu, 1965–1967; ambasador, stalni predstavnik SFRJ pri Organizaciji združenih narodov v New Yorku, 1967–1969; namestnik zveznega sekretarja za zunanje zadeve, 1969–1971; podpredsednik zveznega izvršnega sveta, 1971–1978; predsednik Izvršnega sveta skupščine SRS, 1978–1980; predsednik zveznega zbora skupščine SFRJ, 1982). Bil je podpredsednik predsedstva Zveze združenj za družbene vede Jugoslavije in član sveta Mednarodnega združenja za politične vede (IPSA), 1996–1990; član upravnega odbora inštituta OZN za raziskovanje in izobraževanje (UNITAR), 1969–1990; član uprave Mednarodnega inštituta za oceane na Malti (IOI), 1972–2002. Za izrednega člana SAZU (I. razred za zgodovinske in družbene vede) je bil izvoljen 23. marca 1978, redni član SAZU je postal 23. maja 1985 – na Akademiji je bil predsednik odbora SAZU za preučevanje narodnih manjšin (1988–2002) in član odbora SAZU za trajnostni razvoj. Vratuša je redni profesor na Visoki politični šoli (1956–1967) in na Univerzi v Beogradu od 1969, na Univerzi v Ljubljani od 1974 in na Mednarodnem centru za promocijo podjetij v Ljubljani od 2004. Leta 1974 je v Ljubljani ustanovil Mednarodni center

za upravljanje javnih podjetij v deželah v razvoju (ICPE). Bil je ustanovitelj Vrta spominov in tovarištva, pobudnik za ustanovitev Ustanove dr. Vaneka Šiftarja, dolgoletni predsednik Programskega sveta UŠF in od leta 2006 častni član Zbora ustanoviteljev te ustanove. Bil je častni doktor Univerze v Ljubljani in Univerze v Mariboru. Akademik Anton Vratuša je bil neomajno zvest življenjskim in delovnim vrednotam ter idealom, ki so mu jih določale slovenske in prekmurske korenine – šlo je za prepoznavno vodilo njegovega celotnega družbenega delovanja v pred-, med- in povojnem jugoslovanskem, slovenskem ter mednarodnem okolju. Veliko vrednost in poseben pomen imajo njegov prispevek k narodnoosvobodilnemu boju in prizadevanja za ohranitev slovenskega naroda, graditev temeljev slovenske državnosti, vzpostavljanje slovenske suverenosti, razvoj znanosti ter krepitve kulturne identitete in mednarodnega ugleda Republike Slovenije.

Program simpozija *110. obletnica rojstva Antona Vratuše*

Ljubljana, 19. 2. 2025, Dvorana SAZU

10.00 Otvoritev simpozija

Akademik prof. dr. Peter Štih, predsednik
Slovenske akademije znanosti in umetnosti
Marjan Šiftar, predsednik Ustanove dr. Šiftarjeva fundacija
Milan Kučan, prvi predsednik RS

10.35–10.50 **Marko Snoj**: Priimek *Vratuša*

10.50–11.10 **Jože Pirjevec**: Spomin na Vrana

11.10–11.30 **Boštjan Žekš**: Česa sem se naučil od Vratuše

11.30–11.50 **Zdravko Mlinar**: Vratuševa vloga v mednarodnem
družboslovnem raziskovanju

11.50 Odmor

12.10–12.30 **Mitja Lainščak**: Dolgoživost

12.10–12.30 **Matjaž Klemenčič**: Vratuša in Slovenci v sosednjih
državah Republike Slovenije

12.30–12.50 **Boris Jesih**: Vloga znanosti in civilne družbe pri
priznanju obstoja štajerskih Slovencev

12.50–13.10 **Attila Kovács**: O internaciji prekmurskih Madžarov
leta 1945 – dokument iz korespondence med Vanekom
Šiftarjem in Tonetom Ferencem

13.10 Odmor

14.30–14.50 **Marjan Šiftar**: Vanek in Vran – dva orača in velika
prijatelja

14.50–15.10 **Dušan Plut**: Vratuša in trajnostni, sonaravni razvoj

- 15.10–15.30 **Albina Nečak Lük:** Vratuša o etnični in jezikovni tematiki
- 15.30–15.50 **Silvo Devetak:** Vratuša – slovenski svetovljan
- 15.50–16.10 **Matjaž Mulej:** Štiri desetletja dragocenega sodelovanja z Vranom
- 16.10 Zaključek prvega dne simpozija

Murska Sobota, 20. 2. 2025, Dvorana PiŠK

- 10.00 Nadaljevanje simpozija in pozdravni nagovor

Marjan Šiftar, predsednik Ustanove dr. Šiftarjeva fundacija
Damjan Anželj, župan Mestne občine Murska Sobota

- 10.20–10.40 **Marija Kozar-Mukič:** Vratuša in Porabje
- 10.40–11.00 **Jožica Škofic, Mojca Kumin Horvat:** Prekmursko narečje v *Slovenskem lingvističnem atlasu* – s posebnim ozirom na T398 Grad
- 11.00–11.20 **Mihaela Koletnik:** Prekmursko narečje v Vratuševem rojstnem kraju Dolnji Slaveči
- 11.20–11.40 **Tjaša Jakop:** Raziskovanje prekmurskega govora Cankove
- 11.40 Odmor
- 12.00–12.20 **Marija Bajzek:** Nomen est omen – Jožef Košič
- 12.20–12.40 **Jožica Jožef Beg:** Vratuša – častni član Slavističnega društva Slovenije
- 12.40–13.00 **Hotimir Tivadar:** Vratuša in slovenska (jezikovna) identiteta

- 13.00–13.10 **Jože Osterman:** Vratuša in 400-letnica smrti Primoža Trubarja
- 13.10–13.30 **Mitja Slavinec:** Vratuša in PAZU
- 13.30 Odmor
- 14.50–15.10 **Stanka Dešnik:** Vratuša in Krajinski park Goričko
- 15.10–15.30 **Jože Vugrinec:** Vratuša in Pokrajinska in študijska knjižnica Murska Sobota
- 15.30–15.50 **Danijel Grafenauer:** Vratuša in Odbor za preučevanje narodnih manjšin pri SAZU
- 15.50–16.10 **Robert Hajsan:** Dva jubilara u Gradišću: o Mati Meršiću Miloradiću i Ignacu Horvatu
- 16.10–16.20 **Marko Jesenšek:** Vratuševa prekmuriana
- 16.20 Zaključek simpozija
- 17.00 Spominski dan Ustanove dr. Šiftarjeva fundacija in prireditev v poklon Antonu Vratuši, častnemu članu Ustanove in častnemu občanu Mestne občine Murska Sobota

NOMEN EST OMEN – JOŽEF KOŠIČ

Marija Bajzek, ELTE Budimpešta, Filozofska fakulteta,
Múzeum krt. 4, H 1088 Budimpešta, slovenika@outlook.com

Skrbno izklesan marmornat nagrobni spomenik z madžarskim napisom in poznejšim dodatkom v porabskem narečju na gornjeseniškem pokopališču že več kot 150 let spominja na najpomembnejšo osebnost, ki je dolga desetletja živela in ustvarjala v vasi ter s svojimi besedili s posvetno vsebino po Števanu in Miklošu Küzmiču tudi zvrstno obogatila prekmurski slovenski jezik. Ta vsebinsko in tematsko zelo bogat opus je Vilko Novak temeljito obdelal in opisal, hkrati pa je pomenil izziv tudi za domače sloveniste. Po sodelovanju z Vilkom Novakom, v okviru katerega je nastala knjiga *Življenje Slovencev med Muro in Rabo*, se je porodila ideja za nadaljevanje Košičevega poslanstva med Slovenci na Madžarskem. Po družbenih spremembah na Madžarskem v 90-ih letih 20. stoletja je prihajalo do številnih civilnih pobud in ustanavljanja nevladnih organizacij (fundacij, skladov). V tem sproščenem, obetavnem okolju s številnimi intelektualnimi izzivi je bil leta 1993 na civilno pobudo ustanovljen Košičev sklad. Po tolikih letih (minilo je več kot 30 let) bi lahko pričakovali nepristransko strokovno oceno nekajletnega delovanja sklada. Glede na to da tega do zdaj ni storil še nihče, predstavljam zelo osebni pogled na namen, delo, rezultate in zaključek delovanja Košičevega sklada ter nadaljevanje prvotne zamisli na slovenistiki na ELTE v Budimpešti.

VRATUŠA IN KRAJINSKI PARK GORIČKO

Stanislava Dešnik, Javni zavod Krajinski park Goričko,
Grad 191, SI 9264 Grad, stanka.desnik@goricko.info

Kmalu po razglasitvi Goričkega za Krajinski park in ko smo se prvi zaposleni vselili v delovne prostore delno obnovljenega gradu na Goričkem (1. 9. 2005), nas je obiskal akademik Anton Vratuša, ki je pozorno spremljal nastajanje Trideželnega parka Goričko-Raab-Őrség. Čestital nam je za sooblikovanje razvoja njegovega rodnega Goričkega in čezmejno povezovanje s sosednjima deželama Štajersko in Gradiščansko ter s slovenskim Porabjem. Ponudil je pomoč mednarodnih organizacij, v katerih je deloval. Pogosto se je srečeval z upravo Parka in pomagal z nasveti ter usmeritvami, prav tako pa je vabil priznane strokovnjake in akademike, da so se vključili v razpravo in sodelovali na Gradu, v PAZU, ECPD (European Center for Peace and Development) in UŠF. Ves čas je širil védenje o razmerah pri nas in soustvarjanju praks v podobnih okoljih, ki so odmaknjena od velikih prometnic in industrijskih območij, so obmejna ter imajo prav zato še vedno zdravo zemljo, zrak in vodo, živo naravo ter ljudi, ki svoje veščine in običaje prenašajo na mlajše rodove. Goričko je videl kot živ laboratorij, kot krajino, v kateri bi bilo možno preskušati drugačen razvoj človekovih dejavnosti, ki je bolj obziren do izkoriščanja naravnih virov, prijazen do narave in spoštuječ do domačinov. Vratuša je spodbujal trajnostni razvoj, ki so ga določali mednarodni sporazumi. Vztrajal je, da moramo predstavljati vrednote bivanja in zaklade Goričkega ter oblikovati vodnik za obiskovalce z naslovom *Na otoku presahlega morja*, ki ga je izdala Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija. Uprava Krajinskega parka Goričko je ob destelnici ustanovitve Krajinskega parka Goričko Vratušo imenovala za prvega ambasadorja Parka.

VRATUŠA – SLOVENSKI SVETOVVLJAN

Silvo Devetak, Univerza v Mariboru, Pravna fakulteta,
Mladinska ulica 9, SI 2000 Maribor, iscomet@siol.net

Anton Vratuša je bil slovenski svetovljan, ki se je vse življenje ukvarjal s problematiko sveta. Bil je razmišljujoči intelektualec z lastnim pogledom na urejanje občečloveških vprašanj, upošteval pa je tudi sprejemljive politične interese jugoslovanske države. Njegova zunanjepolitična dejavnost se je začela že med narodnoosvobodilno vojno, ko je 16. julija 1944 z Odborom narodne osvoboditve za okupirano Italijo (CLNAI) v imenu POOF za Slovensko primorje sklenil sporazum o organizacijskem sodelovanju. Neposredno se je kasneje ukvarjal z zunanjo politiko in mednarodnimi odnosi kot pooblaščen minister na zunanjem ministrstvu FLRJ (1952–1953), stalni predstavnik SFRJ pri OZN v New Yorku (1967–1969) in namestnik državnega sekretarja za zunanje zadeve (1969–1971). S to problematiko se je operativno ukvarjal tudi kot vodja kabineta Edvarda Kardelja, ki je bil v tem času tudi predsednik Zveznega sveta za mednarodne odnose. Sodeloval je na številnih mednarodnih konferencah, na katerih so obravnavali ali urejali različna vprašanja sveta, in na sestankih s tujimi državnimi organizacijami. Kot publicist se je zavzemal za pravičnejše mednarodne odnose na političnem in ekonomskem področju – bil je predsednik sveta Mednarodnega centra za podjetja v družbeni lasti v državah v razvoju (1974–1982).

Vratuševa veličina je bila, da je v svetovljanskem razmišljanju in delovanju postavljaj na vidno mesto ljubezen do svojega naroda, kar mu je bilo najbrž določeno že ob rojstvu v slovenskem Prekmurju.

VRATUŠA IN ODBOR ZA PREUČEVANJE NARODNIH MANJŠIN PRI SAZU

Danijel Grafenauer, Inštitut za narodnostna vprašanja,
Erjavčeva 26, SI 1000 Ljubljana, danijel.grafenauer@gmail.com

Začetki bolj organiziranega preučevanja narodnih manjšin v sklopu SAZU segajo v leto 1986, ko je bil akademik Anton Vratuša »spiritus agens« pri ustanavljanju jugoslovanskega Medakademijskega odbora za preučevanje narodnih manjšin in narodnosti, kot se je imenoval ob formalni ustanovitvi leta 1987. Po osamosvojitvi Slovenije je bil leta 1993 oblikovan Odbor za preučevanje narodnih manjšin pri SAZU, ki se je osredotočal na multidisciplinarno obravnavo narodnih manjšin, njihovih jezikov, kultur in zgodovine v Sloveniji in v sosednjih državah. Vodja obeh odborov je bil vse od ustanovitve do leta 2001 Anton Vratuša. Odbor je imel vseskozi interdisciplinarni značaj in se je pri svojem delu povezoval in sodeloval z različnimi raziskovalnimi, univerzitetnimi in kulturnimi institucijami ter predstavniki narodnih manjšin v Sloveniji in v sosednjih državah. Vratuševe želja je bila, da bi Odbor postal stična točka vseh, ki se ukvarjajo s problematiko manjšin. Delil je mnenje tistih, ki so opozarjali, da je za dobro upravljanje etnične različnosti potrebno neprestano sodelovanje stroke in politike. Odbor za preučevanje narodnih manjšin pri SAZU je sodeloval pri organizaciji več znanstvenih srečanj skupaj z drugimi inštitucijami – v času Vratuševega predsedovanja Odboru še posebej z Inštitutom za narodnostna vprašanja in Ustanovo dr. Šiftarjeva fundacija. Rezultat dela so številne publikacije in zborniki. V prispevku predstavljam delovanje Odbora od ustanovitve do danes, s poudarkom na njegovem delovanju v času, ko ga je vodil akademik Vratuša.

DVA JUBILARA U GRADIŠĆU: O MATI MERŠIĆU MILORADIĆU I IGNACU HORVATU

Robert Hajszan Panonski, Pannonisches Institut/Panonski institut,
Kirchenplatz 2, A 7536 Güttenbach/Pinkovac, office@paninstitut.com

Simpozij o akademiku Vratuši treba i u Gradišću respektirati jer je znanstvenik bio usko povezan sa raznim institucijama u Austriji. Moja ga melenkost upoznala kod prof. Vaneka Šiftara u Petanjcima, gdje smo ga sa strane Panonskog instituta i počastili poveljom *Časni član* naše kulturne ustanove.

Mate Meršić Miloradić rođen je u Frakanavi 1850. , a umro je 1928. u Hrvatskoj Kemlji u kojoj je župnikovao pedesetak godina. U pjesništvo ulazi u zrelim godinama te je „reformirao“ gradišćanskohrvatsku liriku, naime, udahnuo je stihu novi sjaj i novu snagu, obogatio ga slikom, oživio njegov ritam i protkao ga melodijom!

Isto valja i za Ignaca Horvata koji je rođen u Malom Borištofu 1895., a umro u Gornjoj Pulji 1973. On je utemeljitelj gradišćanskohrvatske umjetničke proze te je objelodanio desetak monografija. Dugo je službovao u Novoj Gori i Pinkovcu u južnom Gradišću, a potom u Frakanavi od 1938. do 1971. gdje je napisao i svoju najopširniju knjigu *Iz naše stare gore*.

Mate Meršić Miloradić i Ignac Horvat najvažniji su književnici u 20. stoljeću u gradišćanskim Hrvatima, a do dan danas nisu nadmašeni od nijednog novijeg aktualnog literata u Gradišću!

RAZISKOVANJE PREKMURSKEGA GOVORA CANKOVE

Tjaša Jakop, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije
znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša,
Novi trg 2, SI 1000 Ljubljana, tjasa.jakop@zrc-sazu.si

Anton Vratuša je bil leta 2010 eden od glavnih pobudnikov načrtovanega projekta *Prekmurski jezik v slovnici in korespondenci Avgusta Pavla*, v pripravo katerega je bila vključena tudi avtorica prispevka (žal projekt, ki bi ga vodil M. Jesenšek, ni bil podprt). Poleg skupnega dela za prijavo omenjenega projekta sem se z Vratušo srečevala na raznih simpozijih, ko sem predstavljala prispevke o Pavlovem raziskovanju glasoslovja Cankove, s katerim sem se prvič srečala pri pisanju diplomskega dela leta 1998, v okviru katerega sem prevedla 1. del Pavlove razprave (*Vokalizem*).

K Pavlu in glasoslovju Cankove sem se vedno znova vračala, npr. v prispevku *Leksika in frazeologija v Pavlovem glasoslovju slovenskega cankovskega narečja* (2006), leta 2010 pri snemanju dokumentarnega filma *Dr. Avgust Pavel – prvi prekmurski znanstvenik*, leta 2017 v člankih (*Nad*)narečnost Pavlove rokopisne Prekmurske slovenske slovnice (simpozij *Obdobja*) in *Govor Cankove od Pavlovega Glasoslovja (1909) dalje* (v zborniku *Avgust Pavel med Slovenci, Madžari in Avstrijci* je sodeloval tudi Vratuša s člankom *Šele politika dobrega sosetstva sosednjih republik Slovenije, Madžarske in Avstrije je odprla pot besedi Avgusta Pavla na celotnem alpsko-panonskem prostoru*), 2018 v predavanju *The Slovene Dialect of Cankova at the Meeting Point of Slovene, German and Hungarian* (Slovensko narečje Cankove na stičišču slovenskega, nemškega in madžarskega jezika) na konferenci v Budimpešti, leta 2020 pa v članku *Prekmurske ljudske pesmi v glasoslovni razpravi Avgusta Pavla (1909)*, v katerem sem analizirala tudi nekaj narečnih pesmi v fonetični pisavi, objavljenih v zadnjem delu Pavlovega *Glasoslovja*.

V tem prispevku predstavljam raziskovalce Avgusta Pavla in cankovskega govora ter njihove glavne ugotovitve in spoznanja.

VRATUŠEVA PREKMURIANA

Marko Jesenšek, Slovenska akademija znanosti in umetnosti,
II. razred za filološke in literarne vede, Novi trg 3, SI 1000 Ljubljana;
Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike
in književnosti, Koroška cesta 160, SI 2000 Maribor, marko@jesensek.si

Vratuša je bil član I. razreda SAZU, ki združuje slovenske zgodovinarje in strokovnjake s področja družbenih ved. Kljub svoji široki izobraženosti v tej stroki, odličnemu poznavanju in razumevanju domačih ter mednarodnih političnih razmer in prodornemu razumevanju individualnega in družbenega obstajanja slovenstva ter bivanja slovenskega naroda in družbe, pa je bil predvsem humanist, ki se je zavzemal za človeka. Vratuševi nazori so temeljili na spoštovanju dostojanstva posameznika, njegove časti in ponosa. Bil je odlično razgledan po slovenskem jezikoslovju in književnosti – v svoji generaciji je bil med največjimi poznavalci prekmurskega jezika, literature in kulture, zato se mu je odpiralo uspešno slovenistično znanstveno delovanje. Vratušo so sprva zanimala splošna jezikoslovna vprašanja, podrobneje tudi besedje in slovenski jezika v stik (npr. romanski leksikalni vplivi na slovenščino), kmalu pa se je osredinil na jezikovne razmere v Prekmurju in Porabju. Zdelo se je, da bo svoje življenje posvetil dialektologiji in načrtnemu raziskovanju panonske narečne skupine, profesor Ramovš pa ga je konec tridesetih let usmeril v širše jezikovno-kulturno in predvsem literarno-zgodovinsko delo in ga nagovarjal za načrtno zbiranje podatkov o prekmurskih protestantskih in katoliških piscih 18. in 19. stoletja, ki so bili takrat slabo oz. tako rekoč še neraziskani. Nastale so tri temeljne razprave s tega področja (*Jezikovne razmere v severnem Prekmurju in slovenskem Porabju*, 1939; »*Nouvi zákon*« in »*Szvéti Evangyeliomi*«, 1939; *Jezik Sebeborskega urbarja*, 1940), nato pa je 2. svetovna vojna to pot prekinila in jo zapeljala v politične vode – k »prvi ljubezni« se je ponovno vrnil po upokojitvi, ko je zanimanje za svoje prekmursko narečje povezal slovenskim knjižnim jezikom, jezikoslovjem in literarno vedo (1980), materinščino – tj. narečje in slovenski knjižni jezik – pa je prepoznal za

najpomembnejši dejavnik osebne in narodnostne identitete (2000). Vprašanje kulture jezika je razširil na jezikovno politiko in načrtovanje ter opozoril na razvojno pot slovenščine od nastanka prekmurskega knjižnega jezika in poenotenja slovenske knjižne norme do *Posvetovanja o slovenskem jeziku* v Portorožu (1974). Začrtal je slovensko jezikovno politiko v odnosu s sosednjimi državami, tako da je »živeti z mejo« razumel tudi kot pogoj za dobre diplomatske odnose, odnose med narodi, medsebojno razumevanje in doseganje skupnih interesov med ljudmi, ki živijo ob meji – Vratuševu poznavanje jezikovnih razmer v Prekmurju in Porabju ter jezikovni čut, ki ga je razvil med študijem slovenistike v Ljubljani, sta pokazala, da »živeti z mejo« pomeni razumeti in voditi pozitivno jezikovno politiko in načrtovanje, ki ob državnem in večinskem maternem jeziku spoštuje tudi narodne manjšine, njihove jezike, literaturo in kulturo.

VLOGA ZNANOSTI IN CIVILNE DRUŽBE PRI PRIZNANJU OBSTOJA ŠTAJERSKIH SLOVENCEV

Boris Jesih, Inštitut za narodnostna vprašanja,
Erjavčeva 26, SI 1000 Ljubljana, boris.jesih@inv.si

Področje raziskovalne dejavnosti je bilo dolgo časa edino, ki se je ukvarjalo z obstojem štajerskih Slovencev, pa še tu beležimo sporadične zapise nekaterih raziskovalcev oziroma občasne zapise v medijih. Kljub pobudam še v bivši državi so se stvari začele spreminjati z demokratizacijo Slovenije in njeno osamosvojitvijo. Glavno iniciativo je imel Odbor za proučevanje narodnih manjši pri SAZU, ki ga je vidil akademik Anton Vratuša.

Avstrija je vztrajno zanikala obstoj slovenske manjšine. Leta 1988 ustanovljeno *Kulturno društvo člen 7 za avstrijsko Štajersko / Der Artikel-VII-Kulturverein für Steiermark* je temu nasprotovalo. Društvo je kljub velikim težavam, med drugim je bilo na naslov društva naslovljena pisemska bomba, uspelo preživeti in se je kot organizacija štajerskih Slovencev povezovalo tudi s Slovenijo. Prelomnica v obravnavanju manjšine je bilo znanstveno srečanje *Slovenci v avstrijski zvezni deželi Štajerski*, ki so ga leta 1993 v Mariboru organizirali Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani, Univerza v Mariboru in Avstrijski inštitut za vzhodno in jugovzhodno Evropo oziroma njegova izpostava v Ljubljani. Pomembno je bilo, da so avstrijski znanstveniki na mariborskem simpoziju prvič javno razpravljali o štajerskih Slovencih. Sledile so številne znanstvene in druge prireditve v Avstriji (posebna razstava, več publikacij itd.), leta 1994 pa še uradno priznanje Avstrije, da obstaja slovenska manjšina v Avstriji – takratni predsednik Branko Lenart je bil imenovan v Sosvet pri avstrijske zveznem kanclerju. Začelo se je novo poglavje v zgodovini štajerskih Slovencev v Avstriji, ki so danes sodobna in moderno organizirana manjšinska skupnost.

VRATUŠA – ČASTNI ČLAN SLAVISTIČNEGA DRUŠTVA SLOVENIJE

Jožica Jožef Beg, Zveza društev Slavistično društvo Slovenije,
Aškerčeva cesta 2, SI 1000 Ljubljana, jozica.beg@guest.arnes.si

V prispevku predstavljam akademika Antona Vratušo kot slavista in častnega člana Slavističnega društva Slovenije. Vratušo je želja po znanju jezikov z Dolnjih Slavečev na Goričkem pripeljala do študija slavistike v Ljubljani, kjer je leta 1941 diplomiral in istega leta zagovarjal doktorsko disertacijo o Franu Levcu. Že v času študija se je v strokovni javnosti uveljavil s svojim znanstvenim delom s področja literarne zgodovine in jezikoslovja. Objavljal je v *Ljubljanskem zvonu*, *Domu in svetu*, *Sodobnosti* in tudi v *Slovenskem jeziku*, prvi reviji Slavističnega društva, ustanovljenega leta 1935. V tem času je aktivno sodeloval v slavističnem seminarju na Filozofski fakulteti, študiral jezike in se posvečal znanstvenemu raziskovanju, vendar je njegove načrte prekrizala vojna. Po osvoboditvi leta 1945 se je želel spet posvetiti slavistiki, vendar ga je življenjska pot zanesla v politiko in diplomacijo. Kljub temu je ostajal povezan tudi s slavistiko, se odzival na vprašanja jezika v javni rabi in sodeloval v aktivnostih Slavističnega društva Slovenije. Častni član je postal leta 1975 ob 40-letnici društva na slavističnem zborovanju v Postojni. Štiri leta kasneje je imel na 9. kongresu Zveze slavističnih društev Jugoslavije na Bledu uvodno razpravo, iz katere so nekatere misli kljub socialističnemu izrazoslovju še zelo aktualne, npr. o raziskovanju zgodovine, jezika in književnosti kot o »nacionalnih temah«, pa tudi o slovenski terminologiji, ki ne sledi družbenim spremembam in napredku tehnologije.

VRATUŠA IN SLOVENCI V SOSEDNJIH DRŽAVAH REPUBLIKE SLOVENIJE

Matjaž Klemenčič, Inštitut za narodnostna vprašanja,
Erjavčeva 26, SI 1000 Ljubljana, matjazklemencic11@gmail.com

Akademik Anton Vratuša je imel dve pomembni politični funkciji, ki sta mu omogočali, da je spremljal in razumeval položaj Slovencev v sosednjih državah Republike Slovenije – kot podpredsednik jugoslovanske (1971–1978) in predsednik slovenske vlade (1978–1980) je soodločal o politiki SFRJ do slovenskih avtohtonih manjšin v sosednjih državah. V sedemdesetih letih 20. stoletja se je na tem področju veliko dogajalo: leta 1975 so bili podpisani Osimski sporazumi, leta 1972 je prišlo do podiranja dvojezičnih tabel na avstrijskem Koroškem, leta 1976 je bila sprejeta do koroških Slovencev diskriminatorna sedmojuljska zakonodaja, ki je Avstrijcem omogočila popis posebne vrste. Jugoslovanska diplomacija je protestirala, Vratuša pa se je s položajem Slovencev v Avstriji, njihovim odnosom do avstrijske oblasti, vprašanjem njihove identitete in s položajem narodov in narodnosti v takratni samoupravni socialistični jugoslovanski družbi ukvarjal tudi kot znanstvenik, urednik in organizator simpozijev. Kot znanstvenik se je s položajem Slovencev v sosednjih državah, zlasti v Porabju, začel ukvarjati že leta 1939, ko je opisal jezikovne razmere v Prekmurju in Porabju.

Vratuševa bibliografija o vprašanju Slovencev v sosednjih državah Slovenije obsega več kot 40 enot, največ jih je v obdobju po letu 1991. Med letoma 1988 in 2002 je bil predsednik Odbora za proučevanje narodnih manjšin na SAZU in v tem času je (so)uredil več zbornikov, v katerih je bil prikazan in analiziran položaja Slovencev v sosednjih državah.

PREKMURSKO NAREČJE V VRATUŠEM ROJSTNEM KRAJU DOLNJI SLAVEČI

Mihaela Koletnik, Oddelek za slovanske jezike in književnosti,
Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, mihaela.koletnik@um.si

Dolnji Slaveči, rojstni kraj Antona Vratuše, se v virih prvič omenjajo leta 1365 kot *Alsozcleueche*. Zelo raztreseno naselje, na katerega obeh pobočjih so skrbno obdelane njive ter manjši travniki, se vleče 3 km daleč po dolini potoka Lukaj ob cesti Motovilci–Kuzma. Slaveški govor se uvršča v prekmursko narečje panonske narečne skupine, natančneje v njegovo severno, tj. goričko podnarečje, ki se govori ob zgornji Ledavi in v Porabju. Vsa panonska narečja so netonemska, naglas je torej jakosten in ni vezan na določeno mesto v besedi. Slaveški govor pozna vse slovenske naglasne premike, naglasno mesto je praviloma isto kot v panonskem izhodiščnem sistemu, izveden je tudi naglasni umik s kratkega zadnjega zloga na *e*, *o* in *a*. Govor pozna kolikostna nasprotja v naglašanih zlogih. Inventar prozodemov vsebuje dolge ter kratke naglašene in nenaglašene zložnike. Kratki vokali se izgovarjajo rahlo diftongično (*bʳ ʲeza*, *kʳm ʲet*, *t ʳoča*, *kʳʷava*). V oblikoslovju se trdno ohranja dvojina pri vseh spolih, srednjepolske končnice v množini s tematičnim *a* pa povzročajo globinsko prehajanje samostalnikov srednjega spola v ženski spol, saj imajo levi ujemalni prilastki ženskospolske končnice. Samostalniki moškega spola imajo v dajalniku in mestniku ednine končnico *-i*, samostalniki ženskega spola pa v orodniku ednine končnico *-ov*. Nekateri srednjepolski samostalniki se že v ednini feminizirajo. Sedanjiška spregatev glagolov je tematska z ohranjenim osebilom *-va* za moški in *-ve* za ženski spol. Prislovi ohranjajo arhaične oblike, npr. *'nindrj* 'nekje', *'inda* 'nekoč', *'etj* 'tu', *'es/se* 'sem'. Besedje kaže na številne slovenske panonizme ter na prevzete nemške, redkeje madžarske besede.

**O INTERNACIJI PREKMURSKIH MADŽAROV
LETA 1945 – DOKUMENT IZ KORESPONDENCE MED
VANEKOM ŠIFTARJEM IN TONETOM FERENCEM**

Attila Kovács, Inštitut za narodnostna vprašanja,
Enota Lendava/Lendvai Kutatócsoport, Kranjčeva ulica 4,
SI 9220 Lendava/Lendva, attila.kovacs@guest.arnes.si

V pismu, ki ga je 19. januarja 1997 zgodovinar Tone Ferenc poslal Vaneku Šiftarju, je bila tudi kopija dokumenta iz Arhiva Republike Slovenije (AS) o tem, da so poleti leta 1945 jugoslovanske oblasti iz naselij v okolici Dolnje Lendave (danes Lendava) v internacijsko taborišče Hrastovec izselili okoli 300 madžarskih družin. Na podlagi omenjenega dokumenta, arhivskih virov iz madžarskega državnega arhiva v Budimpešti in intervjujev z interniranci predstavljam internacijo prekmurskih madžarskih družin v taborišče Hrastovec julija 1945 ter kasnejšo premestitev dela interniranih v taborišče Strnišče pri Ptuj (Sterntal). Arhivski viri iz Budimpešte in kopija dokumenta iz AS se odlično dopolnjujejo in tako izkristalizirajo zgodbo o tem, kako je tedanji podžupan Budimpešte, József Kővágó (rojen Küronya, po rodu doma iz Prekmurja), rešil internirane prekmurske madžarske družine pred preselitvijo na Madžarsko. Kővágó je bil namreč obveščen o internaciji prekmurskih madžarskih družin (med interniranimi je bila tudi njegova mati, Istvánné Kővágó, ki je živela v Dolnji Lendavi) in se je kot podžupan Budimpešte v zadevi interniranih prekmurskih Madžarov obrnil na Zavezniško nadzorno komisijo, ki je delovala v Budimpešti. Zahvaljujoč njemu so bili o internaciji obveščeni tudi organi notranje uprave v Beogradu in Ljubljani, ki o tem niso vedeli ničesar. Tako so lahko organi notranje uprave v Ljubljani ukrepali in večino interniranih Madžarov iz Prekmurja konec septembra 1945 spustili domov.

VRATUŠA IN PORABJE

Marija Kozar-Mukič, Muzej Savaria, Kisfaludy Sándor u. 9,
H 9700 Szombathely; Slovenska akademija znanosti in umetnosti,
Novi trg 3, SI 1000 Ljubljana, mukic@t-online.hu

Anton Vratuša je ob študiju med letoma 1936 in 1941 objavljal jezikoslovne in literarnozgodovinske članke, povezane predvsem z rodnim Prekmurjem. V nekaterih spisih se je zanimal tudi za rojake, ki so ostali na Madžarskem, tj. v slovenskem Porabju, in sicer tudi v svoji seminarski nalogi *Jezikovne razmere v severnem Prekmurju in slovenskem Porabju*, za katero je na univerzi prejel svetosavsko nagrado. Odlomek seminarske naloge je bil objavljen istega leta 1939 v reviji *Slovenski jezik*, leta 1966 pa v Panonskem zborniku. Vratuša je o svojem terenskem delu v Porabju leta 1940 napisal zanimivo in poučno poročilo za revijo *Sodobnost (Tri o rabskih Slovencih)*. Leta 1939 je očital Avgustu Pavlu, da ga neupravičeno skrbi za asimilacijo porabskih Slovencev, čez štirinajst let pa se je sam pritoževal, da *V Porabju ostajajo pusti domovi* (1953). Kot »mladi zaletenec, toda zelo sposoben« (V. Novak) mlad jezikoslovec je polemizira s Pavlom, v poznejših letih pa je pozitivno ocenjeval Pavlovo raziskovalno delo (na jubilejnih simpozijih) in si prizadeva za objavo Pavlove prekmurske slovnice in korespondence s slovenskimi raziskovalci. Prekmurska slovnica je bila leta 2013 objavljena. Z izdajo korespondence leta 2026 pa bi lahko izpolnili Vratuševo željo in počastili 140. obletnico rojstva Avgusta Pavla. Vratuša sicer Pavla osebno nikoli ni srečal, njegovo hčer Judito Pavel pa večkrat. V veliko čast mi je, da sem akademika Antona Vratušo osebno poznala in sem tudi sodelovala z njim.

DOLGOŽIVOST

Mitja Lainščak, Univerza v Ljubljani, Medicinska fakulteta, Taborska Ulica 8, SI 1000 Ljubljana; Splošna bolnišnica Murska Sobota, Ulica dr. Vrbnjaka 6, SI 9000 Murska Sobota, mitja.lainscak@guest.arnes.si

Staranje je univerzalno vsem živim bitjem in ga večinoma povezujemo z zdravstvenimi težavami, krhkostjo ter slabo kakovostjo življenja. Dolgoživost ima več pomenov, načeloma pa pomeni dolgo življenje. Prvi uradno potrjeni stoletnik je bil Eilif Philipsen, ki je živel skoraj 103 leta, uradno najstarejša oseba na svetu Jeanne Calment pa je dočakala 122 let in 164 dni. Anton Vratuša je 21. februarja 2017 praznoval 102. rojstni dat, umrl pa je 30. julija 2017 – v Sloveniji je leta 2017 živelo 221 oseb (36 moških in 185 žensk) starejših od 100 let.

Pričakovano trajanje življenja ob rojstvu v Sloveniji leta 2023 je bilo 84,68 let za deklice in 78,93 let za fante. Dočakana starost je odvisna od genetskih predispozicij in dejavnikov okolja, ki jih lahko vsaj deloma nadzorujemo z življenjskim slogom. Raziskave pri dvojčkih so pokazale, da lahko 20-30 % variabilnosti trajanja človeškega življenja razložimo z genetskimi dejavniki, ostanek pa je odvisen od nas in okolja v katerem živimo. V zadnjih stoletjih je k dolgoživosti največ prispevalo izboljšanje osnovnih življenjskih pogojev in preprečevanje nalezljivih bolezni, danes pa sta vedno bolj pomembni telesna aktivnost in prehrana ter zdravila, ki pomagajo obvladovati dejavnike tveganja za razvoj kroničnih bolezni. Hitrost in stopnja staranja tako nista več fiksni in kronološka starost pogosto presega biološko. Vitalna dolgoživost tako pomeni dobro telesno, kognitivno in psihosocialno stanje v visoki starosti in pomembno je, da vedno več starostnikov dejansko ohranja vitalnost celotno življenje.

Staranje prebivalstva spreminja našo družbo in jo postavlja pred pomembne izzive, s katerimi se soočajo številni sektorji, kot so zdravstveni, socialni in ekonomski. Vitalna dolgoživost bi zato morala biti naš ključni cilj, saj lahko vsi pomembno pridobimo, če lahko starostniki aktivno prispevajo k socialnim, ekonomskim, medgeneracijskim in drugim potrebam moderne družbe.

VRATUŠEVA VLOGA V MEDNARODNEM DRUŽBOSLOVNEM RAZISKOVANJU

Zdravko Mlinar, Slovenska akademija znanosti in umetnosti,
I. razred za zgodovinske in družbene vede, Novi trg 3, SI 1000 Ljubljana,
Zdravko.Mlinar@fdv.uni-lj.si

Ob obširnih predstavitvah delovanja Antona Vratuše kot politika predstavljam njegovo vlogo z vidika družbenih znanosti.

Z Vratušo sem imel več stičnih točk sodelovanja v daljšem obdobju, ko je bil direktor Inštituta za družbene vede v Beogradu; sledil je krajši preseg, ko je deloval v okviru OZN v New Yorku; nato pa ponovno, ko je bil direktor Inštituta za družbene znanosti v Beogradu. Pri tem je bil koordinator delovanja jugoslovanskih raziskovalcev v mednarodnem komparativnem raziskovanju o vrednotah lokalnih voditeljev in participaciji občanov v ZDA, Jugoslaviji, na Poljskem in v Indiji. V skupni knjigi *Values and the Active Community* (1973) smo predstavili rezultate tega raziskovanja, to pa mi je omogočilo tudi številne stike z znanstvenimi institucijami v ZDA in po svetu – tako sem imel tudi pomembnejše vloge v International Sociological Association.

Kasneje je Vratuša dosegel, da se je v Ljubljani ustanovil *Mednarodni center za podjetja v družbeni lasti v državah v razvoju*, čeprav si je za to prizadeval tudi Dubrovnik.

Vratuša je deloval predvsem kot politik, vendar si je hkrati prizadeval tudi za napredovanje in odpiranje na področju družbenih znanosti. Za Slovenijo pa je še posebej pomembno, da je dosegel ustanovitev in delovanje Mednarodnega centra, kar je spodbujalo povezovanje s svetom, predvsem z manj razvitimi državami – žal ga odločujoča politika v Sloveniji pri tem ni podpirala.

ŠTIRI DESETLETJA DRAGOCENEGA SODELOVANJA Z VRANOM

Matjaž Mulej, Ekonomsko-poslovna fakulteta, Univerza v Mariboru,
Razlagova ulica 14, SI 2000 Maribor, matjaz.mulej@um.si

Leta 1974 je Jugoslavija sprejela novo ustavo. Tedaj sem med drugim na Ekonomsko-poslovni fakulteti Univerze v Mariboru (kot se imenuje danes) bil mentor študentom, ki so delovali kot organizacija za mednarodno izmenjavo praks študentov ekonomije AIESEC. Odločili smo se, da bomo za tuje študente, ki pridejo v Maribor, pripravili enotedensko poletno šolo *O novih vidikih samoupravljanja v Jugoslaviji*. Za predavatelja smo povabili tudi Vratušo, ki je kot raziskovalec in podpredsednik Zveznega izvršnega sveta Jugoslavije veliko vedel o tej tematiki. Sodeloval je na nekaj prvih izvedbah (izmed skupno dvajsetih). Ko je bil med letoma 1974 in 1982 predsednik sveta Mednarodnega centra za podjetja v družbeni lasti v državah v razvoju v Ljubljani (ICPE), je razširjal informacije o poletni šoli in ICPE me je izbral, da sem na povabilo Metropolitanske univerze v Mexico Ciudad, enota Azapotzalco, predaval o Jugoslaviji. Zaradi povezav, ki jih je naša poletna šola imela v svetu, sem bil povabljen kot predavatelj na George Washington University v Washington, študenti Graduate School of International Management', Glendale, AZ, ZDA, pa so prišli za en mesec v Maribor. Temu sta sledili vabili, da sem postal Fulbright visiting professor na dveh univerzah v ZDA: Cornell U., Ithaca, NY, in U. of Oregon, Eugene, Ore.

Z Vratuševim ICPE je povezano tudi moje ukvarjanje z invencijsko-inovacijskimi procesi, ki sem jim posvetil ves svoj prosti čas v ZDA. Ko sem se vrnil v Maribor, sem se priključil raziskovalcem, ki jih je zanimala množična inventivna dejavnost, o kateri so pripravili posvetovanje, jaz pa sem urednik zbornik s tega srečanja. Iz tega je nastalo osrednje jugoslovansko in danes, po dobrih 40 letih, mednarodno vsakoletno posvetovanje PODIM. Mednarodni center me je priporočil tudi, ko je pekinška univerza *Zhen Min Dashi* želela predstaviti študentom, kar sem pred tem predaval v Mehiki in ZDA. Mojih gostujočih profesor se je nabralo petnajst. Brez Vrana se morda

ta vrata za mene ne bi odprla. Stik in sodelovanje sva obnovila, ko je nehal voditi slovensko vlado in se je upokojil ter začel zelo aktivno, življenje v Ljubljani. Vratušo sta zanimala predvsem vprašanje razvoja Prekmurja in delovanje Mednarodnega centra – oboje naju ju povezovalo do njegove smrti. Nekajkrat sem ga povabil na posvetovanja o razvoju družbene odgovornosti, a ni utegnil priti, ker je bil v tujini, na primer na obletnici izkrcanja zaveznikov na zahodnih obalah Evrope, čeprav je bil star že več kot 90 let. Namesto na teh posvetovanjih sva se srečevala v Ljubljani ali na posvetovanjih v Prekmurju. Na enem od njih mi je ostalo v spominu, kako zelo vzdržljiv je bil. Šofer SAZU ga je pripeljal iz Ljubljane, Vratuša pa je po uvodnem nastopu na konferenci sedel v prvo klopi in si več ur delal zapiske, nato pa je podal sklepno besedo in se je po konferenci še dolgo pogovarjal z udeleženci in kasneje o tem poročal na seji organov Ustanove dr. Šiftarjeve fundacije.

VRATUŠA O ETNIČNI IN JEZIKOVNI TEMATIKI

Albina Nečak Lük, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta,
Aškerčeva 2, SI 1000 Ljubljana, albina.necak@guest.arnes.si

Čeprav sva oba Prekmurca, sva se z Vratušo spoznala v Ljubljani leta 1965, ko je INV organiziral seminar OZN na temo zaščite narodnih manjšin. Leta kasneje je etnična tematika postala rdeča nit najinega sodelovanja. Blizu sva si bila tudi po osnovni izobrazbi; oba lingvista, on slavist, jaz romanistka in germanistka, sva našla skupno navezo v takrat razvijajoči se medstrokovni disciplini, sociolingvistiki. Sprva so bila najina srečevanja dokaj sporadična, do kontinuiranega sodelovanja je prišlo s članstvom v Ustanovi dr. Šiftarjeva fundacija; izteklo se je z njegovo smrtjo.

V prispevku prikazujem najine skupne aktivnosti in opozarjam na njegove poglede in stališča do skupne tematike, v prvi vrsti do slovenskega narodnega vprašanja, položaja manjšinskih skupnosti, slovenske in drugih, do jezika in njegove identitetne in identifikacijske funkcije. Predstavljam tudi najin osebni odnos, tj. kako se me je dotaknil kot kolega in človek.

VRATUŠA IN 400-LETNICA SMRTI PRIMOŽA TRUBARJA

Jože Osterman, Zveza Kulturnih Društev Slovenije,
Cesta 1. maja 7, 4270 Jesenice, joze.osterman@guest.arnes.si

Eden najprijaznejših spominov na ljudi, s katerimi sem kdaj koli sodeloval, me veže na akademika Antona Vratušo. Seže v leto 1986, ko je Vratuša predsedoval Organizacijskemu odboru za počastitev 400-letnice smrti Primoža Trubarja. Republika Slovenija se je takrat vendar odločila, da je treba Trubarju postaviti, podobno kot Prešernu, tudi simboličen spomenik, ki bo združeval slovensko občestvo. Vratuša je bil pravi človek z nespornim ugledom in karizmo za tako nalogo.

Odbor, v katerem so bili predstavniki vseh državnih ustanov in vsi lokalni voditelji (ti so odlično opravili večino operativnih nalog), je zrasel v nekakšno ljudsko tribuno, ki je delovala skorajda samodejno. Vratuša ga je vodil s svojo neizmerno, blago prijaznostjo, s katero je na mah osvojil ljudi z območja Velikih Lašč. Spretno je prenašal pobude do odgovornih nosilcev državne kulturne politike in v kratkem času je uspel doreči povsem novo ureditev predela Rašice, v katerem je že stoletje sameval Temkov mlin, dom, v katerem je po ustnem izročilu odraščal Primož Trubar. Spomnim se divje goščave z dvema zapušenima zgradbama, ki smo si jo odborniki skupaj z Vratušo ogledovali z obrobja Rašice slabo leto pred Trubarjevo štiristoletnico. Neverjetno je, kaj je iz tega nastalo s pomočjo Vratuševe »mehke« (po)moči, ki je navdihnila tudi ljudi, da so z »nabirko« zbrali skoraj tretjino sredstev za nastanek Trubarjevega spominskega muzeja.

Trubarjeve proslave na Raščici se je junija 1986 udeležil tudi tedanji predsednik Predsedstva Jugoslavije Sinan Hasani, Prešernova *Zdravljica* pa je bila takrat prvič javno predstavljena kot slovenska (državna) himna, saj smo vsi udeleženci proslave spontano vstali ob njeni izvedbi. Vratuša je takrat vodil eno od uvodnih dogajanj v slovensko osamosvojitvev.

SPOMIN NA VRANA

Jože Pirjevec, Slovenska akademija znanosti in umetnosti,
I. razred za zgodovinske in družbene vede,
Novi trg 3, SI 1000 Ljubljana, pirjevecj@gmail.com

V spominu na Vrana predstavljam, kako sem od osemdesetih let prejšnjega stoletja dalje spoznaval Antona Vratušo. Gre za biografsko skico, ki ne sloni na arhivskem raziskovanju, temveč na Vranovem pričevanju, kakor sem ga ohranil v spominu, delno pa zapisal na podlagi vrste intervjujev. Skupaj s kolegom Juretom Ramšetom sva jih objavila v elektronski obliki pod naslovom *Od Mašuna do New Yorka*. Obe zemljepisni lastni imeni predstavljata dve pomembni etapi Vranovega bogatega življenja – Mašun je vezan na njegovo partizansko izkušnjo, New York pa na poveljno politično in diplomatsko delo. Vran je o svoji preteklosti rad pripovedoval, čeprav je bil bolj zgovoren glede svoje mladosti, manj pa o svoji kasnejši zaposlitvi kot sodelavec Edvarda Kardelja, diplomat in visok državni funkcionar.

VRATUŠA IN TRAJNOSTNI SONARAVNI RAZVOJ

Dušan Plut, Svet za varovanje okolja SAZU,
Novi trg 3, SI 1000 Ljubljana, dusan_plut@t-2.net

Razumevanje in poslanstvo sodobne paradigme trajnostnega razvoja je akademik Anton Vratuša zasnoval na svoji brezkompromisni, premočrtni življenjski etični zavezanosti vrednotam solidarnosti, človečnosti in pravičnosti. Koncept trajnostnega, sonaravnega razvoja (to poimenovanje mu je bilo vsebinsko ustrežnejše) je določil kot neobhoden, vendar izjemno zahteven vizionarski načrt za etično odgovorno doseganje človeka dostojnega življenja za vse ljudi. Izhajal je iz prepričanja, da se pozivi za potrebne temeljite spremembe v odnosu do okolja in narave ne morejo omejevati le na ukrepe varovanja. Naravni viri morajo biti vsem enako dostopni, njihova delitev pa pravična in medgeneracijsko odgovorna.

Vratuša je bil prepričan, da so krajinski in drugi parki ter sploh ustanove za celostno upravljanje zavarovanih naravnih območij ustrezen trajnostno sonaravni instrument organizirane družbe za nujne spremembe v načinu življenja posameznika, lokalne skupnosti in globalne družbe – vedno je poudarjal, da so bili npr. Prekmurci, tj. prebivalci lokalne skupnosti, pobudniki za ustanovitev Krajinskega parka Goričko.

Vratuša je zelo zaslužen, da je Mednarodni center za promocijo podjetij (ICPE) v svojih razvojnih načrtih in programih vse bolj upošteval soodvisne institucionalne, ekonomske, socialne, okoljske in tudi etične gradnike integriranega trajnostnega razvoja (npr. pri upravljanju zelo ranljivih obalnih območij).

VRATUŠA IN PAZU

Mitja Slavinec, Univerza v Mariboru, Fakulteta za naravoslovje in
matematiko, Koroška cesta 160, SI 2000 Maribor;
Pomurska akademsko-znanstvena unija, Lendavska ulica 15a,
SI 9000 Murska Sobota, mitja.slavinec@um.si

Anton Vratuša je bil ustanovni član Pomurske akademsko-znanstvene unije PAZU. Kot ugledni član SAZU je bil naklonjen ustanovitvi PAZU – pomembna je bila njegova konstruktivna vloga pri usklajevanju razmerij in iskanju rešitev, ki so omogočile, da SAZU ni nasprotoval ustanovitvi PAZU. Vratuša je za sodelovanje in včlanitev spodbudil tudi druga dva takrat živeča člana SAZU iz Pomurja, akademikinja Dragico Turnšek in akademika Franca Zadravca. Vran se je aktivno udeležil vseh konferenc PAZU, ki jih je odprl s svojim plenarnim predavanjem, pogosto pa je tudi predlagal temo za plenum konference. Njegovo široko intelektualno obzorje mu je omogočalo, da je pripravil pristojno predavanje tudi na temo, ki ni bila tesno povezana z njegovo stroko.

Vratuša je bil intimno in strokovno zelo povezan z rodnim Goričkim. Pozorno je spremljal in aktivno podpiral delo javnega zavoda Krajinski park Goričko. Imel je tako velik vpliv in ugled, da smo vsi sledili njegovim predlogom. Pridobil je številne podpornike za Krajinski park Goričko in leta 2006 tudi predlagal na konferenci plenum *Krajinski park Goričko, izziv in priložnost za sonaravni razvoj*. V Pomurski akademsko-znanstveni uniji je pustil tako globoko in trajno sled, da smo ga ob proslavljanju njegove stoletnice rojstva imenovali za prvega častnega člana PAZU. Bil je raziskovalec in intelektualec, ki ga je splet okoliščin popeljal v politiko – to smo poudarili leta 2017 s pomenljivim naslovom plenuma njemu posvečene konference *Akademik Anton Vratuša – med znanostjo in politiko*.

Ponosen in hvaležen sem posebni ugodnosti, da sem se z akademikom in pomurskim akademikom Antonom Vratušo lahko pogosto pogovarjal. Vsako srečanje z njim je bilo velik intelektualni užitek in je v meni pustilo pomembno pozitivno sled. Nikoli ni izrekel besede ali misli, ki bi koga (u)žalila in pri vseh ljudeh, dogodkih ali stvareh je iskal le dobro.

Tega se poskušam (na)učiti od Vratuše, zato se vedno izogibam nepremišljenih besed, ki bi jih kasneje obžaloval, tako da se vprašam, kako bi to povedal Vran.

O PRIIMKU VRATUŠA

Marko Snoj, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Novi trg 3,
SI 1000 Ljubljana; ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana
Ramovša, Novi trg 2, SI 1000 Ljubljana, marko.snoj@zrc.sazu.si

O izvoru našega panonskega priimka *Vratuša* lahko z gotovostjo rečemo le, da gre za tvorjenko iz nekega rojstnega imena, katerega naglašena sestavina se je pri nas zapisovala z zaporedjem črk *vrat*. Pripona *-uša* namreč tvori hipokoristike iz lastnoimenskih osnov, tako imamo npr. iz krstnega imena *Ivan* priimek *Ivanuša*, iz krstnega imena *Peter* imamo priimek *Petruša*, iz vzdevka *Rak*, ki se ohranja kot priimek, pa priimek *Rakuša*.

Težje je odgovoriti na vprašanje, kaj se skriva v korenskem morfemu *vrat*. Minimalni par obravnavanemu priimku je izvorno prav tako na panonski prostor omejen priimek *Bratuša*. Zamenjava etimološkega *b* z *v* in obratno v slovenskih priimkih, ki vsi izvirajo iz časa, ko pisava še ni bila zadostno ustaljena, ni nič nenavadnega. Etimološki *b*, ki ga izkazuje priimek *Breznik* s prvotnim pomenom 'prebivalec mesta, kjer rastejo breze', se v priimku *Vreznik* zapisuje s črko *v*. Enako ima priimek *Brglez*, ki izvira iz enako glasečega se poimenovanja ptiča, ob sebi skoraj minimalni par *Verglez*. In obratno: priimek *Podvršček*, ki se je razvil iz *Podvrščak* s prvotnim pomenom 'prebivalec mesta pod vrhom', je minimalni par priimka *Podbršček*. Enako je verjetno tudi priimek *Brana* etimološko enak priimku *Vrana*, ki je nastal iz poimenovanja ptiča. Razlog slabemu razlikovanju med etimološkim *v* in *b* leži v nemščini, kjer so s črko *w* zapisovali dvoustnični pripornik, torej glas, ki ima del izgovornih lastnosti našega *b* (dvoustničnost) in del našega *v* (priporniškost). Zlasti v izhodiščno nemških priimkih se pogosto ohranja tudi pisna različica z *w*, tako npr. priimki *Vajd*, *Bajd*, *Bajt* in *Weit* izvirajo iz svetniškega imena *Vid* v bavarski izreki, ki se danes zapisuje kot *Veit*.

Ker iz zapisa začetnega soglasnika ne moremo ugotoviti, ali predstavlja etimološki *v* ali *b*, priimka ni mogoče enoznačno pojasniti. Slovanščina našega prostora je imela namreč osebno ime, ki se je začinjalo na *vrat-*,

in tako, ki se je začenjalo na *brat-*. Prvo je **Vortislavъ*, ki se je pri nas po pričakovanih glasovnih zakonih razvilo v *Vratislav* in dalje v *Vratslav*, zapisano že leta 1075 kot *Frazlau*, *Urazlau*, 1091 *Frazlau*, na Češkem v *Vratislav*, na Poljskem pa v *Wrotislaw*, iz česar je po enaki skrajšavi kot pri nas nastalo šlezijsko krajevno ime *Wroclaw*. Prva sestavina tega dvočlenskega osebnega imena izvira iz slovanskega glagola **vortiti* ‘vrniti’. Ime je prvotno tako kot romanski *Renātus* dobil otrok, za katerega so verjeli, da se je vrnil na ta svet. Drugo ime je slabše dokumentirano **Brat(r)oslavъ*, katerega prva sestavina je samostalnik **bratrъ* ‘brat’. Verjetno iz tega osebnega imena so pri nas tvorjena krajevna *Bratoslavci*, *Braslovče* in *Bratonci*. Enaka dilema kot za minimalni par priimkov *Vratuša*: *Bratuša* velja tudi za par *Vratič*: *Bratič*, ki je s patronimično pripono *-ič* tvorjen iz enega od obeh ali obeh prvih sestavin navedenih dvočlenskih osebnih imen.

VANEK IN VRAN – DVA ORAČA IN VELIKA PRIJATELJA

Marjan Šiftar, Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija, Petanjci 19,
SI 9251 Tišina, marjan.siftar@gmail.com

Vrt spominov in tovarištva na Petanjcih, na »Šiftarjevini«, in sredi devetdesetih let nastajajoča Šiftarjeva fundacija sta povezovala Vrana (Anton Vratuša) in Vaneka (Vanek Šiftar) ter z njima tudi mene. Vratuša je dejavno sodeloval pri nastajanju Vrta spominov in tovarištva, ki je že dolgo zaščiten kulturni spomenik, enojni botanični vrt in poseben pomnik, ki spominja na grozote druge svetovne vojne ter boj proti fašizmu in nacizmu. Sporoča, kako dragoceni so mir, spoštovanje, razumevanje in sodelovanje med ljudmi, narodi in državami. Številna drevesa in druge rastline smo na vrtu zasadili zahvaljujoč Vratuši (npr. vrtnica generalnega sekretarja Organizacije združenih narodov U Tanta), ki je v Vrt povabil tudi številne ugledne obiskovalce iz Slovenije in tujine.

Vratuša je bil častni član UŠF in prvi predsednik Programskega sveta Ustanove, pobudnik in nosilec njenih pomembnih in odmevnih znanstvenih, publicističnih, kulturnih in drugih projektov, avtor številnih prispevkov o vrtu in Ustanovi (npr. razpravi *Vrt spominov in tovarištva* o zgodovini Vrta in nastajanju ter delovanju Ustanove in *Petdeseta leta Vrta spominov in tovarištva*), urednik več monografij (npr. *Prekmurska narečna slovstvena ustvarjalnost*, 2005; *Protestantizem včeraj, danes, jutri*, 2015; *Goričko – na zelenem otoku presahlega morja*, 2018), pobudnik tradicionalnih vsakoletnih prireditev v Vrtu (npr. *Jambori spominov in dobrega sosedstva – Naši zakladi in Vanekov ogratek mladih talentov*) in povezovalac z zamejstvom.

Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija se je po Vratuševi zaslugi uveljavila kot pomemben in prepoznaven dejavnik v lokalnem, državnem in čezmejnem okolju na vseh področjih svojega delovanja. O pomenu Vrta je zapisal: »Vrt postaja šola v naravi za mlade in stare ter center kulturnih in drugih prireditev, ki odmevajo v ožji in širši okolici pa tudi izven meja Slovenije. Skratka: vrt se stalno obnavlja in postaja pravi naravni in

kulturni spomenik.« Vratuša je bil Vaneku, prijatelju iz mladosti, trdna opora tudi v času, ko usoda Vrta spominov in tovarštva ni bila jasna.

Vratuša se je vedno rad vračal v Vrt spominov in tovarštva, kjer se je počutil kot doma. Konec marca 2017 smo zasadili Vranovo vrbo in Tonetov hrast – žal že brez Vrana, čeprav si je neizmerno želel, da bi bil tudi takrat med nami, a mu je zdravje to preprečilo. Poslal pa je pismo, v katerem je med drugim zapisal: »Tone Pavček je v svojem slavnostnem govoru ob dnevu mladinske kulturne prireditve (v Vrta) navdušeno vzkliknil: 'Posadila je mati ob vhodu na vrt dve vrbi žalujki. Prileteli sta dve gugulki, zapeli pesem življenja, pregnali smrt.« Temu dodajam še svoje osebno naročilo Vranovi vrbi žalujki in Tonetovemu hrastu: Utrdita svoje korenine in razprta svoji krošnji ter ponudita svoje cvetje in plodove bodočim rodovom narave in ljudi.

**PREKMURSKO NAREČJE V *SLOVENSKEM LINGVISTIČNEM*
ATLASU – S POSEBNIM OZIROM NA T398 GRAD**

Jožica Škofic, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Novi trg 3,
SI 1000 Ljubljana; ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana
Ramovša, Novi trg 2, SI 1000 Ljubljana, jozica.skofic@zrc-sazu.si;
Mojca Kumin Horvat, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana
Ramovša, Novi trg 2, SI 1000 Ljubljana, mojca.horvat@zrc-sazu.si

Akademik Anton Vratuša je del svoje raziskovalne pozornosti vse življenje namenjal tudi svoji rodni prekmurščini. Njegov prispevek k poznavanju prekmurščine je bil pomemben, saj je kot naravni govorec in natančen opazovalec tega narečja v svojih dialektoloških prispevkih opozarjal tudi na netočnost oz. pomanjkljivost dotodanjih opisov prekmurskega narečja in na njegovo raznolikost.

Prekmursko narečje je v SLA predstavljeno z 20 krajevnimi govori – med njimi je v tokratnem prispevku posebna pozornost namenjena krajevni govoru kraja Grad na Goričkem (Vratušev rojstni kraj Dolnji Slaveči danes spada v občino Grad). Prikazano bo (tudi z izbranimi jezikovnimi kartami), katere narečne značilnosti (predvsem na glasoslovni in besedni ravni) ta krajevni govor uvrščajo v goriško različico prekmurskega narečja in kako se ta razlikuje od njegove porabske različice, kot je zabeležena v zapisih krajevnih govorov T404 Gornji Senika in T405 Slovenska vas. Prikaz bo temeljil na zapisu krajevnega govora T398 Grad, kot ga je leta 1958 slišal Tine Logar.

VRATUŠA IN SLOVENSKA (JEZIKOVNA) IDENTITETA

Hotimir Tivadar, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Aškerčeva 2, SI 1000 Ljubljana, hotimir.tivadar@ff.uni-lj.si

Vratuševe objave pred letom 1941 segajo v zelo različne časopise, tudi v izrazito katoliških časopisih (npr. Kalendar Srca Jezušovega). Izpostaviti moramo njegovo trdno zavezo slovenskemu jeziku, iz prekmurskega prostora in ustvarjanja v prekmurščini se je po odhodu na študij v Ljubljano izločil. Ohranil pa je strokovno usmerjenost k našim manjšinam, kot diplomat in v mednarodni prostor odprt človek se je zanimal za Porabje, s Prekmurjem nekoč povsem speto pokrajino. Vratuša je kljub slavistični izobrazbi poudarjal znanje tujih jezikov (poliglotstvo), ki je pogoj za kakovostno delovanje v mednarodni politiki. V enem svojih zadnjih intervjujev je bil zelo kritičen do jezikovnega neznanja v kasnejši dobi jugoslovanske, pa tudi nove slovenske diplomacije. Prekmurščina je bila del njega in jo je »uporabljal« tudi v mednarodnem prostoru: »Toda tudi pri tujih jezikih me je vedno spremljal prekmurski dialekt. Ko sem bil v Združenih narodih, kjer se govorijo vsaj trije ali štirje jeziki, sem, če se nisem spomnil kakšne besede, pomislil na prekmurščino in jo prevajal v ta jezik.«

Ob tem želim opozoriti tudi na Vratuševo izločenost od ideoloških bojev v Sloveniji. K dokaj neobremenjenemu pogledu na slovensko medvojno in povojno dogajanje je pripomogla njegova službena pot, saj je vse do leta 1990 deloval pretežno izven Slovenije. V intervjuju leta 2016 je povedal, da o teh dogodkih v svojih knjigah ni pisal, ker o tem ni nič vedel. Vratuševo delo in njegove izbrane misli bom umestil v slovenski in prekmurski nacionalni in multikulturni prostor. Njegov pogled je bil pomembno določen tudi zaradi šolanja v soboškem Martinišču in prijateljstva s prekmurskim jezikoslovcem in teologom Jožefom Smejcem. Brez resnične enotnosti in sprejemanja drugačnosti pri sogovorncu se bo slovenščina težko obdržala.

**VRATUŠA IN POKRAJINSKA
IN ŠTUDIJSKA KNJIŽNICA MURSKA SOBOTA**

Jože Vugrinec, Pokrajinska in študijska knjižnica Murska Sobota,
Zvezna ulica 10, SI 9000 Murska Sobota, vugrinecjoze@gmail.com

Ob Vratuševi 110. obletnici rojstva se v imenu delavcev soboške območne knjižnice, to je Pokrajinske in študijske knjižnice Murska Sobota, zahvaljujem za njegovo prijateljsko in tvorno sodelovanje s PiŠK v zadnjih letih 20. in prvih letih 21. stoletja. Zahvaljujem za vse, kar je skupaj s to pomembno regijsko knjižnično-informacijsko ustanovo in z Ustanovo dr. Šiftarjeva fundacija na Petanjcih postoril v dobro ljudi v rodni pokrajini, v Porabju in v Radgonskem kotu.; za PiŠK, Fundacijo, Vrt spominov in tovarištva na Petanjcih, Krajinski park Goričko in za druge projekte (znanstveni simpoziji, izdaja zbornikov po njih, druge monografije, njegove razprave, predlogi, ideje, prireditve itd.). Marsikaj od naštetega je naredil skupaj z vodstvom (ali ob pomoči) soboške knjižnice v dvajsetletnem ustvarjalnem sodelovanju. Nekdanje vodstvo je pomagalo njemu, on pa z nasveti, donacijami (najpomembnejša je njegov rokopis Sebeborskega urbarja), predlogi vodstvu in politikom (npr. o nujno potrebnih novih prostorih knjižnice) ter se veselil njihovih uspehov, ki so koristili Pokrajinski in študijski knjižnici Murska Sobota.

ČESA SEM SE NAUČIL OD VRATUŠE

Boštjan Žekš, Slovenska akademija znanosti in umetnosti,
III. razred za matematične, fizikalne in kemijske vede, Novi trg 3,
SI 1000 Ljubljana, bostjanzeks66@gmail.com

Za akademika Antona Vratuša sem kot vsi Slovenci vedel že od nekdaj, spoznavati pa sem ga začel po svojem sprejemu v SAZU leta 1987, kjer je bil on član že od leta 1978. Pri tem spoznavanju sem bil precej previden, ker nisem bil poseben ljubitelj politikov, še posebej pa ne politikov/znanstvenikov, ki jih imamo še danes precej in ki menijo, da lahko oba poklica obenem dobro opravljajo. Ob tem je bil tudi Vratuša precej zadržan do mene in do drugih, kar je bilo razumljivo glede na politične spremembe, ki so prihajale.

Tako sem se z njim pogosteje videval šele kasneje, na SAZU ali na prireditvah Šiftarjeve fundacije v Prekmurju. Izkazal se je kot sijajen človek, zaveden Slovenec in Prekmurec, širok in tolerant, vedno pripravljen pomagati. Bil je do vseh in povsod tako prijazen in olikan, da sem kar težko razumel, kako je na tak način lahko opravljal odgovorne in težke politične naloge, ki jih je imel v prejšnji državi. To nam je pokazal čisto na koncu. Tedaj sem bil v komisiji za visoka državna odlikovanja in ob Vratuševi stoletnici se je pojavil predlog, da bi bil nagrajen z najvišjim državnim odlikovanjem. Takih odlikovanj je nekaj dobil že v prejšnji državi, zato mu po pravilih, ki smo jih imeli, novega takega odlikovanja nismo mogli dati. Namesto da bi mu to jasno in odločno povedali, smo ga »po slovensko« skušali potolažiti z drugorazrednim priznanjem, ki ga je Vratuša jasno in odločno odklonil in prekinil razpravo. Pokazal je, da se da biti vljuden in prijazen, ob tem pa odločno vztrajati na tem, kar je prav.

110. OBLETNICA ROJSTVA ANTONA VRATUŠE

Program simpozija in povzetki referatov

Uredil

Marko Jesenšek

Tehnična pomoč

Biblioteka SAZU

Založila in izdala

Slovenska akademija znanosti in umetnosti

Razmnoževanje

Megacop, Ljubljana, februar 2025

Naklada

150 izv.